

Slovenský evanjelický cirkevný zbor v Hajdušici v zápisniciach z kanonických vizitácií z rokov 1836 a 1887

DANIELA MARČOKOVÁ

Oddelenie slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade, Srbsko

Slovak evangelical congregation in Hajdušica in the returns of the ecclesiastical visitations in the years 1836 and 1887

Abstract: The evangelical congregations in Bačka and in Srem were visited for the first time in 1789. The later returns from the visitations in 1810 and 1818 are mostly not preserved in the Slovak church congregations in Vojvodina, while the visitation returns of the Slovak Evangelical congregations in Bačka, Srem and Banat in 1835 and 1836 are digitized and available. In this work, we deal with the research of the visitation records of the evangelical church congregation in Hajdušica, belonging to the Banat seniorate, which was part of the Banský dištrikt/superintendancy with its headquarters in Banská Bystrica. The first Slovak Evangelicals immigrated to Hajdušica in 1824 from the Nitra County. A significant number of Slovaks immigrated from Padina in 1826. Until 1829, Slovak evangelicals from Hajdušica belonged to the Padina church congregation and then became independent. The first canonical visitation in the Hajdušica church congregation was conducted by superintendent Ján Seberíni in 1836. The returns of this visitation were written in Latin. The ecclesiastical visitation in 1887 was conducted by superintendent Gustáv Seberíni. These second examined returns were written in contemporary Slovak. Through these returns from ecclesiastical visitations made by church dignitaries, father and son, we follow the development of the evangelical congregation in Hajdušica over a span of 50 years. We also used other relevant literature to supplement some facts.

Keywords: Evangelical Church of the Augsburg Confession, Slovaks, Banský dištrikt/superintendancy, Banat Seniorat, Hajdušica, ecclesiastical visitations 1836 and 1887.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2025.28.01.05-29>

Úvod

Základom modernej historiografie o Slovákoch na Dolnej zemi sú práce Jána Siráckeho (1929 – 1998), prvého profesionálneho historika slovenského vysťahovalectva. Predtým sa o objasnenie dejín vojvodinských Slovákov pokúšali slovenskí kňazi a učitelia, historici, etnografi a miestni kronikári. Bola to hlavne publicistická literatúra uverejňovaná v slovenských kultúrnych a cirkevných publikáciách a časopisoch. V 20. storočí a v novšej dobe sa skúmaním minulosti vojvodinských Slovákov zaoberali títo historici a autori historických príspevkov: Miroslav Kmeť

(historik), Samuel Čelovský (historik), Ján Ormis (literárny historik a biograf), Andrej Mráz (literárny a divadelný historik), Ján Botík (etnograf), Samuel Jovankovič (učiteľ dejepisu, pedagóg), Jaroslav Miklovic (učiteľ dejepisu, pedagóg), Ján Jančovic, Ján Babiak a iní.¹

Skúmaním dejín prisťahovaných Slovákov evanjelikov do Hajdušice sa ako prvý zaoberal farár Emil Koléni (1835 – 1915),² ktorý uverejňoval svoje publicistické články v dobových časopisoch. Príspevky v cirkevnom časopise *Korouhev na Sionu* uverejňované v rubrike Dopisy v rokoch 1880 – 1883 určite mali prínos v zmapovaní cirkevno-spoločenského života tohto malého cirkevného zboru, v ktorom svojou húževnatou národno-kultúrnou prácou v nemalej miere zanechal stopu sám farár E. Koléni. Tieto príspevky bezpochyby vplývali aj na kvalitu obsahu zápisnice z kanonickej vizitácie v roku 1887, ktorú Koléni napísal nanajvýš zodpovedne a podrobne, všímajúc si niekedy aj tie sotva badateľné zmeny a tendencie rozvoja v cirkevnom zbore. Neskoršie uverejňoval aj v časopisoch *Dolnozemský Slovák*, *Obzory*, *Slovenské pohľady*, *Národný hlásnik*.³

V súčasnej dobe vznikli rozsahom skromné publikácie či publicistické texty vychádzajúce zo spomínaných príspevkov Emila Koléniho.⁴ Kapitoly o kultúrnom a cirkevnom živote Slovákov v Hajdušici sú súčasťou

¹ Bližšie pozri: MARČOKOVÁ, Daniela: *Z dejín základnej školy v Kysáči (1785 – 1945)*. Nový Sad: Filozofická fakulta; Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2023, s. 21–22.

² Emil-Pavel Koléni (iné varianty priezviska: Kolény/Kolényi) (18. február 1835, Kulpín – 16. júl 1915, Hajdušica) maturoval v Sarvaši a teológiu študoval v Bratislave a vo Viedni. Najprv bol farárom vo Ferdinandsebergu (neskoršie Nándorhegy, čo sú historické názvy; dnes – Oțelu Roșu v Rumunsku). Vtedy sa v Beckove oženil s Terkou Erdelskou, dcérou lubinského národovca, s ktorou mal tri dcéry. Dve z nich, Henrieta Rapošová a Olga Čerfeľová (Csörföly), boli známe národné pracovníčky medzi dedinským ľudom v Hajdušici a v Kovačici. Po smrti prvej manželky sa E. Koléni v roku 1869 oženil s Amáliou Valáškovou z Myjavy. V tom istom roku prešiel za farára do Hajdušice, kde bol až do odchodu do výslužby v roku 1909 a tam aj umrel. Bol skromný, nenáročný, ale horlivý národný pracovník. Vyhýbal sa politickému boju, plne sa venoval drobnej buditeľskej práci medzi veriacimi ako v hajdušickom cirkevnom zbore, tak aj v Banáte a na Dolnej zemi. Prispieval do rôznych časopisov, predplácal si ich a šíril medzi ľudom. Udržoval kontakty s národnými predákmi, za čo bol stíhaný. PEŤKOVSKÝ, Ondrej: *Rod Kolényovcov na Dolnej zemi*. Aradáč: Slovenský evanjelický a. v. cirkevný zbor v Aradáči, 1986, s. 4.

³ Niektoré príspevky zaradil V. Hudec ako zostavovateľ do svojej knihy *Emil Koléni. Slováci v Hajdušici a na Dolnej zemi*, s. 105–106. V časopise *Dennica* vychádzali na pokračovanie roku 1907 cestopisné črty pod názvom *Z rovín dolňozemských*, v ktorých nepodpísaná autorka (ide o Teréziu Vansovú) píše aj o Hajdušici a rodine farára Emila Koléniho. [VANSOVÁ, Terézia]: *Z rovín dolňozemských*. In: *Dennica*, roč. X, č. 6, s. 183–186; [VANSOVÁ Terézia]: *Z rovín dolňozemských*. In: *Dennica*, roč. X, č. 7, s. 228–230.

⁴ KOLÉNI, Emil: *Slováci v Hajdušici a na Dolnej zemi*. zost. V. Hudec, Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum; Hajdušica: Miestny odbor Matice slovenskej, 2015; HUDEC, Vladimír: *Paberky z minulosti 200-ročnej Hajdušice*. In: *Hlas ľudu*, roč. 67, č. 1, 01. ján. 2010, s. 46–47. HUDEC, Vladimír: *Hajdušica v dvadsiatom storočí*. In: *Národný kalendár*, roč. 79, 2000, s. 188–193; PEŤKOVSKÝ, *Rod Kolényovcov na Dolnej zemi*, 1986.

niektorých monografií o vojvodinských Slovákoch.⁵

Obec Hajdušica je umiestnená v juhovýchodnej časti Vojvodiny, resp. oblasti Banát, v okrese Plandište, ktorého obce sa rozprestierajú až po hranicu s Rumunskom. Podľa sčítania obyvateľstva z roku 2002 žilo v Hajdušici 1375 obyvateľov, z čoho bolo 42,10 % Slovákov (579 osôb), 30,47 % Srbov, 11,56 % Maďarov, 8,94 % Macedóncov a v menšom počte aj Rumunov, Bulharov, Chorvátov, Nemcov a iných. Na základe sčítania obyvateľstva v roku 2012 podľa Štatistického ústavu Republiky Srbsko v Hajdušici žilo úhrnne 1150 obyvateľov.⁶ Aj napriek početným národnostiam a asimilácii slovenského obyvateľstva Slováci žijúci v Hajdušici sa snažia o zachovanie svojej etnickej identity prostredníctvom činnosti kultúrno-umeleckých spolkov, no najmä vďaka aktívnej činnosti slovenského evanjelického cirkevného zboru.

Krátke dejiny Hajdušice

Na území dnešnej Hajdušice sa v 15. storočí nachádzalo osídlenie s názvom Herchekios, ktoré dostal Michal Siladi ako kráľovský dar. V období rokov 1783 – 1789 sa toto územie nazývalo Hajdučka Greda. Prvými obyvateľmi boli Bulhari a Maďari. Neskôr okolo roku 1838 pribudli aj nemeckí osadníci, ktorí sa prisťahovali z Báčky a do roku 1944 tvorili v osade väčšinu. Roku 1800 kúpil majetok veľkostatkár Štefan Damaškin de Némethi,⁷ kým neskoršie roku 1809 priviedol tridsať rodín svojich poddaných, hlavne Slovákov z Nitrianskej stolice a Maďarov rímskokatolíckeho vyznania.⁸ Roku 1818 tu žilo 443 Slovákov evanjelikov, ktorí si postavili školu a pozvali istého Jána Beňu, ktorý bol učiteľom a súčasne i notárom. Ich príbytky boli vystavané bližšie ku Vršackému kanálu (tzv. kanál Márie Terézie, ľudovo „Bega“) a boli vystavené stálym povodniam, lebo kanál nebol ohradený pevnými násypmi a okrem toho ani časť rieky Brzavy ešte nebola upravená na kanál.⁹ Slováci tu bývali do roku 1824,

⁵ SKLABINSKÁ, Milina – MOSNÁKOVÁ, Katarína: *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry*. Nový Sad : Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov 2012, s. 144-153; VEREŠ, Adam (Ed.): *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve juhoslovanskom v slove a v obrazoch*. Petrovec: Kníhtlačiareň úč. spol, 1930, s. 125-127; VOJNICHOVÁ-FELDYOVÁ, Svetlana (Ed.): *Slovenská evanjelická augsburského vyznania cirkev v Srbsku v slove a v obrazoch*. Nový Sad: Slovenská evanjelická a. v. cirkev v Srbsku, 2017, s. 141-145.

⁶ SKLABINSKÁ – MOSNÁKOVÁ: *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry*, s. 145.

⁷ V literatúre nachádzame rôzne varianty tohto mena: Štěpán Damaskýn de Németh, Štefan Damaskyn de Némethy, Ištván Damaskin de Némethi.

⁸ Na Dolnú zem prichádzalo okrem evanjelického aj katolícke obyvateľstvo, no časom sa asimilovalo s väčšinovým (najčastejšie maďarským) obyvateľstvom v tej-ktorej obci. Selenča je jediná slovenská vojvodinská obec, v ktorej dodnes okrem Slovákov evanjelikov žijú aj Slováci rímskokatolíckej proveniencie.

⁹ Brzava alebo Bârzava je rieka, ktorá pramení v Rumunsku v severných častiach rumunských Karpát, preteká Srbskom, kde sa celkovo po 166 km vlieva do rieky Timis. Záverečná časť rieky Brzava bola upravená na kanál, ktorý je súčasťou systému kanálov Dunaj-Tisa-Dunaj.

kým okolo panského kaštieľa nebola založená Nová Hajdušica, asi 1 km severovýchodne od predošlého sídla.¹⁰ V poslednom desaťročí 19. storočia na licitácii za 670 tisíc zlatých¹¹ prešiel tento majetok do vlastníctva rodiny Dunderski, a to: 4000 katastrálnych jutár oráčiny, 100 jutár lesa, 4 majery a panský kaštieľ s parkom, veľkým ovocným sadom a vinicou.

Počet slovenských obyvateľov v Novej Hajdušici (ďalej: Hajdušica) vzrástol po roku 1826 príchodom osadníkov z Padiny, kde žilo 384 duší, ktoré ako filia prislúchali padinskému cirkevnému zboru. V tom roku na tom istom mieste na pozemku, ktorý Damaskin daroval cirkvi, bola nákladom hajdušických evanjelikov vystavaná aj druhá škola.¹² V nasledujúcom desaťročí sa intenzívne menila národnostno-konfesionálna štruktúra obyvateľstva: roku 1828 sa z Hajdušice vysťahovali všetci Nemci rímskokatolíckeho vierovyznania a na ich miesto sa dosťahovalo 90 bulharských a niekoľko evanjelických slovenských rodín. Bulhari však obec po desiatich rokoch opustili a usadili sa v blízkom Baráczházi.¹³ Slováci sa rozprchli do niekoľkých obcí: Brešť¹⁴ a Butín,¹⁵ sčasti aj Klopadin¹⁶ a Šándor.¹⁷ Následkom vysťahovania, ale i následkom epidémie cholery v rokoch 1831 a 1836 ubudol značný počet obyvateľov, takže opustené prázdne usadlosti osídlili báčanskí Nemci evanjelického vierovyznania v rokoch 1838 a 1839. Títo si so sebou priviedli učiteľa Jana Hammela. Tak sa cirkevný zbor stal slovensko-nemecký. Keďže

¹⁰ KERNÚCH, Károly Adolf: *A bánáti ágost. hitv. esperesség monografiája. Az esperesség önálló-ságának 50 éves fordulója alkalmából az egyházmegye megbízásából emlékül írta.* Temesvár, 1886.

¹¹ Uhorský zlatý florén mal hodnotu sto mincí (minca – drobný medený peniaz); zlatý rýnsky nemecký mal hodnotu 120 mincí. MAJTÁN, Milan, a kol. *Historický slovník slovenského jazyka II : K – N*. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1992.

¹² Tento pozemok bol roku 1877 uvedený v pozemkovej knihe ako majetok hajdušického cirkevného zboru. [KOLÉNI, Emil]: *Zápisnica dňa 23 a 24 Aug. 1887 prevedenej canonickej visitácie*, s. 2.

¹³ Baráczháza – od roku 1905 Stari Lec.

¹⁴ Brestacs – od roku 1959 Brestač. Koléni uvádza názov osady Brest. KOLÉNI, Emil: *Slováci v Hajdušici a na Dolnej zemi*, 2015, s. 9. Rapoš ju pomenúva Brešť (Breštica). RAPOŠ, Michal: Hajdušica od r. 1809. do r. 1929. In: *Národný kalendár 1929*, s. 85.

¹⁵ Dnes Buteni (Rumunsko).

¹⁶ Koléni uvádza názov osady Klopotín. KOLÉNI, *Slováci v Hajdušici a na Dolnej zemi*, s. 9.

¹⁷ Šándor – od roku 1947 Jánošík. Cirkevný zbor v Jánošíku bol filiou hajdušického cirkevného zboru do roku 1841, keď sa príchodom dvadsiatich dvoch rodín z Hajdušice zväčšil počet obyvateľov a tým získal podmienky na osamostatnenie. [KOLÉNI, Emil]: *Zápisnica dňa 23 a 24 Aug. 1887 prevedenej canonickej visitácie*, s. 4. V rámci Vojenskej hranice jej názov znel Sandorf, respektívne Schandorf (v rokoch 1853 – 1873). Po zrušení Vojenskej hranice Sándorfalva, Sándorf a Šándorfalva. Pred prvou svetovou vojnou, v roku 1910, sa s množstvom maďarizačných reforiem menilo aj názvoslovie osád a tak bol k osade pripojený prefix Új, a názov znel Újsándorffalva, prípadne Új-Sándorfalva (Nový Šándor.) Po prvej svetovej vojne (1919) sa osada nazývala Šándor, neskôr v roku 1922 osadu pomenovali Slovenský Alexandrovec (chybne myslia, že nesie názov na počesť kráľa Alexandra I Karaďordeviča) MARKOVIČ, Milica: *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine*. Novi Sad : Vojvodanski muzej, 1966, s. 81-82.

Štefan Jestrebíni neovládal nemčinu v dostatočnej miere, s privolením cirkevného zboru a seniorátu odišiel do cirkevného zboru Butín¹⁸ a na jeho miesto nastúpil roku 1839 Jan Bierbrunner.¹⁹

Niekoľko vystahovaných slovenských rodín sa do Hajdušice vrátilo roku 1844 a v nasledujúcom roku sa uskutočnila zbierka pre stavbu kostola. Tiež oddelili slovenských od nemeckých žiakov; slovenským učiteľom bol Juro Karás a nemeckým Filip Weber.

V revolučnom roku 1848 Hajdušica čiastočne zhorela, no cirkevné príbytky boli pred ohňom zachránené. V nasledujúcom roku 1849 si cholera vyžiadala značný počet obetí.²⁰ Tieto nemilé udalosti v ďalšom desaťročí zabrzdili rozvoj cirkevného i civilného života Hajdušičanov. Po viac ako dvadsaťročnom úradovaní roku 1861 zomrel farár Jan Bierbrunner, ktorého nástupcom sa stal dovtedajší kovačický kaplán Július Ambrózy.²¹ Jeho príchodom sa začína nová kapitola cirkevného života

¹⁸ Butín je obec v Rumunsku v okolí Aradu a tým, že bol súčasťou Banátskeho seniorátu, vykonávali tu službu niektorí slovenskí učitelia a kňazi z územia dnešnej Vojvodiny. Podľa Kokaisla a kol. evanjelický cirkevný zbor v Butíne vznikol v roku 1813, keď sem prišlo (po zrušení Vojenskej hranice) niekoľko evanjelických rodín z Oravskej a Nitrianskej stolice. Väčšina butínskych Slovákov pochádza z druhej kolonizácie, keď sa sem roku 1816 presťahovalo viacero rodín z Báčky (Hložany a Petrovec) a o rok neskoršie z Banátu (Kovačica a Padina) a v roku 1818 i z Malého Kereša, takže v osade vtedy bolo 450 slovenských obyvateľov. KOKAISL, Petr a kol.: *Po stopách Slovákov ve východní Evropě: Polsko, Ukrajina, Maďarsko, Rumunsko, Srbsko, Chorvatsko a Černá Hora*. Praha: Nostalgie, 2014, s. 197.

¹⁹ Jan Bierbrunner bol predtým farárom v Nagyszentmiklósi (dnes: Sănnicolau Mare, Rumunsko), kde sa mu 3. augusta 1835 narodil syn Gustáv (matka Eva, rod. Polonyi). Gustáv Bierbrunner navštevoval základnú školu v Hajdušici pod vedením otca-farára, tiež i v Zreňanine, piatu triedu ukončil na gymnáziu v Temešvári. V Šoproni absolvoval posledné tri triedy gymnázia. Je autorom významnej monografie o dejinách cirkevných zborov Báčko-sriemského seniorátu. BIERBRUNNER, Gusztáv: *A Bács-szerémi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye monográfiája*. Újvidék, 1902, s. 189.

²⁰ V tomto roku umrelo 56 veriacich, z čoho bolo šesť obetí cholery: Alžbeta, sedemročná dcéra, a Karol, päťročný syn miestneho nemeckého učiteľa Filipa Webera a matky Christiny, rod. Schneider; Pavel Jurásek (22 r.); Lajpold Lajos (49 r.); Anna Marček (2 r.); Krisztina Lucz (4 r.). Podľa: Archív CZ SEAVC v Hajdušici, *Matrica Mortuorum Ecclesiae Evangelicae Istvánfalvensis ab anno 1829 – 1861*.

²¹ Július Ambrózy sa narodil 6. júla 1829 v Zreňanine. Vzdedel sa v Zreňanine, Kovačici, v Novom Vrbasí, Prešove, Bratislave, Viedni. V období rokov 1852 – 1861 pôsobil ako kaplán a učiteľ v tzv. „nemeckej škole“ v Kovačici. Bola to škola pre dospelších dvanásťročných chlapcov, v ktorej sa učilo po nemecky a vďaka ktorej ľahšie zdolali výcvik, keď sa stali hraničiar-skými vojakmi. Škola zanikla, keď Július Ambrózy odišiel do Hajdušice za farára v októbri 1861 (a pôsobil tu do 3. októbra 1869). Zomrel 11. augusta 1879 v Prešove. [KOLÉNI, Emil]: *Zápisnica dňa 23 a 24 Aug. 1887 prevedenej canonickej visitacie*, s. 10; СЕГИ, Ласло: *Студенти са данашње територије АП Војводине на универзитетима и високом школама Краљевине Угарске 1736–1850*. Нови Сад: Архив Војводине, Друштво архивских радника Војводине, 2020, s. 442, 467; TOMAN, Martin: *Z dejin školstva*. In: Cicka, J. (ed.): *Kovačica 1802 – 2002*, Zborník prác. Kovačica: Miestne spoločenstvo, 2002, s. 284. Jeho otcom bol Matej Ambrózy (pozri poznámku pod čiarou č. 35).

v Hajdušici, ktorý J. Ambrózy poznačil vlastnou neúnavnou prácou a obetavosťou v prospech cirkevného zboru. Jeho pričinením bol položený základný kameň kostola počas kanonickej vizitácie, ktorú uskutočnil superintendent Jozef Sekáč 26. júna 1862. Aj napriek panujúcej mimoriadnej suchote, neúrode a nedostatku finančných prostriedkov novopostavený chrám bol vysvätený 13. októbra 1863. V nasledujúcom období bol zado- vážený nový organ. Roku 1867 mal cirkevný zbor 1740 duší, takže bolo rozhodnuté o výstavbe dvoch škôl. No už v nasledujúcom roku sa z Hajdušice do novozaloženej obce Marienfeld²² vysťahovalo vyše 180 rodín, z čoho boli dve tretiny Slovákov. Učiteľ Jan Weber zomrel v roku 1868 a Július Ambrózy prijal pozvanie na miesto farára do kovačického cirkevného zboru. Ich nástupcami boli učiteľ Bedrich Ilg a farár Emil Koléni, ktorí vynakladali nemalé úsilie o pokrok v tomto oslabenom a málopočetnom cirkevnom zbore. Po povodni roku 1871 sa škola zrútila a následkom cholerovej epidémie roku 1873 zomreli 34 evanjelici, čo spôsobilo ďalšie zmenšenie počtu obyvateľstva. Niekoľko rodín sa po povodniach v Marienfelde v roku 1875 vrátilo do Hajdušice, takže roku 1878 bola vystavaná nová škola a zrenovovaná fara. Začiatkom osemdesiatych rokov 19. storočia sa následkom povodní pôda nemohla obrábať, takže dve tretiny hajdušického obyvateľstva boli nútené požiadať od Torontálskej stolice a dobročinných spolkov finančnú podporu, aby netrpeli hladom. V tom období aj farár E. Koléni znášal tento neľahký údel spolu so svojimi cirkevníkmi a dostával od nich iba polovicu platu.

Koncom 19. storočia prišli do osady poslední slovenskí prisťahovalci, a to z Nitrianskej stolice.²³ Všetky etnické skupiny mali pre obec vlastné pomenovanie, ktoré v závislosti od úradného jazyka v rôznych časových obdobiach bolo zaznamenané ako: po maďarsky Istvánfalva (1829 – 1863), po slovensky Hajdušica (1864 – 1905), neskoršie po maďarsky Istvánvölgy (1905 – 1920),²⁴ kým nemecký variant bol Hajduschitz/Heideschütz. Po roku 1920 je oficiálny názov obce Hajdučica/Хайдучица

²² Marienfeld (1873 – 1882), osada v južnom Banáte. V prospech osady sa veľmi angažoval župan Hertelendy, a tak na jeho počesť bola osada premenovaná na Hertelendyfalva – Hertelenda. Vznikom Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov osada zmenila svoj názov na Vojlovica (od r. 1922) (Markovič, 1966: 194).

²³ SKLABINSKÁ – MOSNÁKOVÁ, *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry*, s. 145-146; VEREŠ, *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v.*, s. 125; VOJNIČOVÁ-FELDYOVÁ, *Slovenská evanjelická augsburského vyznania cirkev v Srbsku...*, s. 141.

²⁴ V literatúre nachádzame aj variant Hajdusiczka. KOVÁCH Géza: *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716 – 1848. Dél-Alföldi évszázadok 11.* Szeged : Kiadja a Csongrád Megyei Levéltár 1998, s. 343. V oblasti dnešnej Hajdušice sa, podľa Felixu Millekera, ešte v 15. storočí nachádzalo osídlenie s názvom Herchekios, ktoré dostal Michal Siládi ako kráľovský dar. Pramene uvádzajú, že sa v rokoch 1783 – 1789 toto územie nazývalo Hajdučka Greda. МИЛЕКЕР, Феликс: *Летописи општина у јужном Банату*. Вршац: Угао, Triton Public, 2005 (preložil Kosta Pantić).

(srb.), respektíve Hajdušica (slov.).²⁵

Rapoš rozlišuje šesť vývinových období v „slovenských“ dejinách Hajdušice: prisťahovanie Slovákov a začiatky školského a cirkevného usporiadania (1809 – 1829); obdobie osamostatnenia sa cirkevného zboru v Hajdušici (1829 – 1839); obdobie prisťahovania nemeckých kolonistov z Báčky (1839 – 1869); obdobie konsolidovania pomerov a hospodárskeho osamostatnenia počas pôsobenia farára Emila Koléniho a notára Michala Mihályfiho – Šteinera (1869 – 1909); obdobie úpadku slovenského cirkevného zboru a prvej svetovej vojny (1909 – 1918); obdobie „poprevratového národného a slavianskeho oživenia“.²⁶ V našom výskume pozornosť upriamime najmä na obdobie osamostatnenia sa cirkevného zboru v Hajdušici a obdobie konsolidovania pomerov a hospodárskeho osamostatnenia počas pôsobenia farára Emila Koléniho.

Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských cirkevných zborov ako historický zdroj prvoradého významu

Zápisnice z kanonických vizitácií ako cirkevné protokoly primárne vznikli pre potreby cirkvi, a preto majú mimoriadny význam pre cirkevné dejiny. Ponúkajú autentické údaje o stave cirkevných objektov, inventári, o pomeroch vo farnosti, obyvateľstve a veriacich, o cirkevných služobníkoch, najmä o samotnom kňazovi, o školách a učiteľoch, o cintoríne, cirkevných sviatkoch, často aj o obyčajach súvisiacich s nimi. Okrem toho sú zápisnice z kanonických vizitácií vynikajúcim historickým zdrojom o ekonomických pomeroch, o úrodách a cenách obilia, o prácach na niektorých objektoch, o obyčajach a živote veriacich, často aj o morálnom živote spoločenstva alebo jednotlivcov a o mnohých iných pomeroch a udalostiach.²⁷

Prvá kanonická vizitácia evanjelikov v Báčsko-sriemskom senioráte bola vykonaná roku 1798 superintendentom Martinom Hamaliarom.²⁸ Po nej nasledovala vizitácia superintendenta Krištofa Lyciho²⁹ v roku 1810, potom vizitácia superintendenta Adama Lovicha³⁰ roku 1818.

Kanonické vizitácie v evanjelických cirkevných zboroch Báčsko-sriemského seniorátu v roku 1835 (Bajša, Hložany, Kysáč, Kulpín, Laliť, Petrovec, Pivnica, Selenča, Silbaš a Stará Pazova),³¹ ako i v evanjelických cirkevných zboroch

²⁵ MARKOVIČ, *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine*, s. 74

²⁶ RAPOŠ, Hajdušica od r. 1809. do r. 1929, s. 83-85.

²⁷ RAMAČ, Janko – MARČOKOVÁ, Daniela: Kanonická vizitácia kysácskej evanjelickej cirkvi z roku 1835. In: *Acta Historica Neosoliensia*. tom. 23, vol. 2, 2020, s. 105.

²⁸ Martin Hamaliar (1750 Bátorovce – 1812 Sarvaš), farár vo Veľkom Krtíši, Banskej Štiavnici, Sarvaši; superintendent Banského dištriktu (1796 – 1806).

²⁹ Krištof Lyci (Lyczy) (1744 Pusté Úľany – 1814 Banská Bystrica), senior, superintendent.

³⁰ Adam Dávid Lovich (1760, Liptovská Sielnica – 1831 Banská Bystrica), senior, superintendent.

³¹ *Protocolla visitationis Ecclesiarum E[van]g[el]icarum Bacs-Sirmiensium, instituta anno 1835, mensibus Septembri et Octobri*. (EOL – Evangélicus Országos Levéltár, Budapest). [cit. 2024-

v roku 1836 založeného Banátskeho seniorátu (Hajdušica, Kovačica, Padina, Slovenský Aradáč)³² vykonal superintendent Ján Seberíni.³³ Pred začiatkom vizitácie boli cirkevným zborom poslané otázky pod názvom *Schéma kanonickej vizitácie, ktorá sa má vykonať v roku 1835*,³⁴ na ktoré kňazi mali odpovedať v písomnej podobe. Išlo o otázky z rôznych oblastí cirkevného života a organizácie cirkevných zborov. Komisia porovnávala písomné odpovede kňaza s faktickým stavom v cirkevnom zbore a do zápisnice zapisovala iba svoju mienku o kňazovi, resp. o jeho duševno-morálnom charaktere. Tiež zapisovala aj svoje pripomienky, odporúčania alebo požiadavky.³⁵

Keďže cirkevné dejiny vojvodinských Slovákov vôbec (a najmä 19. storočie) sú nedostatočne preskúmané, prostredníctvom nasledujúcich zistení chceme priblížiť obsah skúmaných zápisníc z kanonických vizitácií v evanjelickom cirkevnom zbore Hajdušica.

V evanjelickom cirkevnom zbore v Hajdušici bola prvá kanonická vizitácia uskutočnená 9. júna 1836 v prítomnosti ľudu a duchovenstva, resp. stálych členov komisie pre banátske cirkevné zbory: Mateja Ambrózyho,³⁶ kňaza evanjelického cirkevného zboru v Zreňanine³⁷ a seniora

11-11]. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_04_1835_Bacs_Sze-rem/?query=kisz%C3%A1cs&pg=0&layout=s

³² *Protocolla Visitationis Canonice Ecclesiarum Eglican A. C. in Seniorata Banatico, institutae anno 1836, mense Junio*. [cit. 2024-11-11]. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_05_1836_Bansag/?pg=0&layout=s

³³ Ján Seberíni (Jan Szeberényi) (1780 – 1857), konsenior, senior, superintendent Banského dištriktu v Báčsko-sriemskom senioráte od 1834. – 1850. roku; pedagóg, polyhistor. O kanonických vizitáciách z rokov 1835 a 1836 bližšie pozri: RAMAČ, Janko – MARČOKOVÁ, Daniela: *Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836. Pri príležitosti 100. výročia osamostatnenia SEAVC v Srbsku*. Nový Sad : Archív Vojvodiny, SEAVC [i. e. Slovenská evanjelická a. v. cirkev] v Srbsku – Banská Bystrica : Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemsých Slovákov na FF UMB v Banskej Bystrici, 2022.

³⁴ *Schema Visitationis Canonicae anno 1835 per Inclytum at Venerabilem Senioratum Bács-Sirmiensem instituendae sa nachádza prepísaná v knihe protokolov *Protocollum Intimatorum et Currentialium Ecclesiae A. C. Addictorum Vetero-Pazoviensis in Sirmio ab anno 1826. Volumen VIII*. Ústredný archív SEAVC v Srbsku so sídlom v Starej Pazove.*

³⁵ Autorská dvojica Janko Ramač (1955 – 2022) a Daniela Marčoková vydala preklad kanonických vizitácií z rokov 1835 a 1836 do slovenčiny. RAMAČ, Janko – MARČOKOVÁ, Daniela: *Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836. Pri príležitosti 100. výročia osamostatnenia SEAVC v Srbsku*. Nový Sad : Archív Vojvodiny, SEAVC [i. e. Slovenská evanjelická a. v. cirkev] v Srbsku – Banská Bystrica : Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemsých Slovákov na FF UMB v Banskej Bystrici, 2022.

³⁶ Matej Ambrózy (Ambrozi, Ambrózi, Ambrósz) (1797 Liptovská Selnica – 1869 Kovačica, Srbsko) bol levitom v Novom Sade a farárom v Bajši, Zreňanine, Kovačici, prvým banátskym seniorom a náboženským spisovateľom. PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter (Eds.): *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava: BoPo, 2001, s. 14. Samostatný Banátsky seniorát bol vytvorený roku 1836, keď sa banátske cirkevné a. v. zbory oddelili od békesských cirkevných zborov. ČAPLOVIČ, Ján: *Dejiny slovenského evanj. a. v. cirkevného zboru v Kovačici*. Kovačica: Slovenský evanjelický a. v. cirkevný zbor v Kovačici, 1928, s. 128.

³⁷ Veľký Bečkerek – od roku 1955 Zrenjanin/Zreňanin (Srbsko). Zreňanin bol slovensko-

banátskeho; Daniela Abaffyho,³⁸ kňaza evanjelického cirkevného zboru v Aradáči³⁹ a zapisovateľa Banátskeho seniorátu. Počet členov a zloženie komisie v určitom cirkevnom zbore boli menlivé, pretože v jednotlivých komisiách vizitácie účinkovali aj kňazi z iných slovenských evanjelických zborov, ako aj predstavitelia vojenských vrchností a lokálnych úradov. V hajdušickom cirkevnom zbore členmi komisie boli ešte: Peter Kramár,⁴⁰ kňaz evanjelického cirkevného zboru v Padine a dekan dištriktu vo Vojenskej hranici,⁴¹ ako aj Gustáv Seberíni, študent teológie a kandidát (syn superintendenta Jána Seberíniho).⁴² Práve Gustáv Adolf Seberíni bol biskupom⁴³ Banského evanjelického cirkevného dištriktu od roku 1872 až do smrti a vykonal kanonickú vizitáciu v cirkevnom zbore Hajdušica o päťdesiat rokov neskôr, 23. a 24. augusta 1887.⁴⁴

mad'arsko-nemecký cirkevný zbor. Pre nepatrný počet veriacich slovenského pôvodu slovenská škola absentovala a nekonala sa ani katechizácia v slovenskom jazyku. RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonické vizitácie ... v rokoch 1835 a 1836*, s. 7.

³⁸ Daniel Abaffy (1790 Bad'on – 1855), učiteľ na seniorálnom gymnáziu v Poľnom Berinčoku, od roku 1818 farár v Padine, od roku 1823 farár v Aradáči; dekan, seniorálny notár.

³⁹ Slovenský Aradáč (Tót-Aradác); Aradáč od roku 1959. MARKOVIČ, Milica: *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine*. Novi Sad : Vojvodanski muzej, 1966, s. 24-25.

⁴⁰ Peter Kramár (1804 Čabradský Vrbovok – ?) bol najprv farárom v Mramoráku v nemecko-banátskom hraničiarском regimente a od roku 1833 bol farárom cirkevného zboru vo Vojenskej hranici v Padine. RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonické vizitácie ... v rokoch 1835 a 1836*, s. 343.

⁴¹ V južných oblastiach Rakúskeho cisárstva, ktoré susedili s Tureckom sa už od konca 15. storočia postupne formovalo pohraničné pásmo, tzv. Vojenská hranica. Jej úlohou bolo nielen zabrániť prenikaniu tureckých vojsk na územie monarchie, ale zároveň mala zamedziť aj šíreniu infekčných chorôb, nájazdu lúpežníkov, pašovaniu tovaru z Turecka, ako aj emigrácii cez pohraničný kordón. Počas dlhej existencie Vojenskej hranice sa často menila veľkosť jej územia, ako aj jej vojenské a administratívne usporiadanie. Zrušená bola roku 1873. KULAUZOV, Maša: Postanak, razvitak i razvojačenje Vojne granice Austrijske monarhije. In: *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 2008, 125, s. 141-144.

⁴² Gustáv Adolf Seberíni (Seberiny[i], Szeberényi, Szeberini) (1816 Kochanovce – 1890 Békešská Čaba) farár, superintendent, politik, kráľovský radca, poslanec uhorského parlamentu. Strednú školu navštevoval v Banskej Štiavnici. V období uskutočnenia kanonickej vizitácie jeho otcom Jánom Seberínom v Báčsko-sriemskom a Banátskom senioráte pobudol na teologických štúdiách v Bratislave (1835 – 1837), teologické štúdiá ukončil v Jene roku 1840. Ako farár pôsobil v Kostolných Moravciach (1843 – 1853), potom v Békešskej Čabe, kde inicioval založenie gymnázia. V roku 1867 ho zvolili za seniora a v roku 1872 za superintendenta Banského dištriktu, ako druhého nástupcu svojho otca. PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter (Eds.): *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava: BoPo, 2001, s. 314; *Österreichisches Biographisches Lexikon*. [cit. 2024-11-11]. Dostupné na: https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_s/Seberini_Gustav-Adolf_1816_1890.xml; SEBERÍNI, Ondrej: *Dielo. Zväzok II*. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, Nadlak, 1997. [cit. 2024-11-11]. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1601-Seberini_Biografie/

⁴³ Roku 1883 sa začal používať titul biskup namiesto superintendent.

⁴⁴ Medzitým bola uskutočnená ešte jedna vizitácia 26. júna 1862 superintendentom Jozefom Székácsom (1809 – 1876). VEREŠ, *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev...*, s. 126.

Už len letným porovnaním bolo možné všimnúť si, že zápisnica z tejto vizitácie mala podobnú štruktúru, no bola rozsiahlejšia ako zápisnica z kanonickej vizitácie v Hajdušici z roku 1836.⁴⁵

Uvádzame najprv zápisy hajdušického kňaza Štefana Jestrebíniho,⁴⁶ ktorý zápisnicu z kanonickej vizitácie z roku 1836 pôvodne písal v latinском jazyku. Zápisnica bola preložená, čím je tento dôležitý historický prameň sprístupnený širšej, po slovensky hovoriacej odbornej verejnosti na ďalšie vedecké spracovanie.⁴⁷ Paralelne uvádzame aj state zo zápisnice z kanonickej vizitácie z roku 1887, ktorú napísal farár Pavel Emil Koléni. Táto zápisnica zatiaľ nebola predmetom dôkladnejších vedeckých výskumov. V poznámkach pod čiarou uvádzame vysvetlenia, interpretácie a dodatočné údaje z iných zdrojov. V každej kapitole porovnáваме stav v cirkevnom zbore za uplynulé päťdesiatročné obdobie a všímame si zmeny v rôznych oblastiach fungovania cirkevného zboru.

Prvá kapitola v zápisniciach z kanonických vizitácií sa vzťahovala na samotný cirkevný zbor. Tu sa najprv uvádzalo meno matkocirkvi a prípadných filií.⁴⁸ Požadovali sa údaje o zmenách najmä od predchádzajúcej

Nasledujúce zápisnice uskutočnené začiatkom 20. storočia už nevychádzali zo schémy určenej pre vizitáciu z roku 1835 a 1836, ktorá mala svoj účel v období formovania a intenzívneho rozvoja cirkevných zborov. Po ustálení a konsolidácii pomerov sa v zápisniciach zaznamenávali iba najvýraznejšie zmeny a viac-menej sa vyžadovali krátke a formálne odpovede na otázky (áno – nie). Vyplývali z dobových potrieb poznačených maďarizačnými tendenciami. Pozri zápisnicu z kanonickej vizitácie z 25. apríla 1911, ktorú v Hajdušici vykonal banátsky senior a padínsky farár Lajos Doleschall / Ľudovít Doležal (1868 – 1923), ktorý bol sám promaďarsky orientovaný. Tu je uvedený názov obce ako Újsandorfalva. [*Kanonická vizitácia v Hajdušici z roku 1911*]. *Bánsági egyházmegye. Esperesi kisérvölvel 1911. Istvánvölgy (Istvánfalva, Hajdusica) 1911*. [cit. 2024-11-11]. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_15_1903_1914_4D_Esperesi_latogatasok/?query=hajdusica&pg=322&layout=s

⁴⁵ Vo Vojvodine boli prvé obce osídľované Slovákmi v Báčsko-sriemskom senioráte, takže cirkevné zbory boli zakladané hneď po vyhlásení Tolerančného patentu v roku 1871. Zápisnice z prvých kanonických vizitácií boli rozsahom kratšie. Kvôli porovnaniu pozri bližšie kanonické vizitácie v evanjelickom cirkevnom zbore v Petrovci z rokov 1798, 1810, 1818 a 1835, ktoré sú prepísané v rukopisnej kronike farára Jána Stehla. STEHLO, Ján: *História Ecclesiae Aug. Conf. Petrovácz brevota exposita per Joannem Stehlo 1818 – 1862*, s. 12, 128–132, 133–135, 137–146. Kronika je v origináli uschovaná v Archíve cirkevného zboru slovenskej evanjelickej augsburského vierovyznania cirkvi v Báčskom Petrovci. Na tomto mieste je uschovaný aj jej preklad do slovenčiny: BELAN, Ján: *Dejiny evanjelickej augsburského vyznania cirkvi v Petrovci I. – II. Spísal Ján Stehlo 1818 – 1862*. Báčsky Petrovec : Archív CZSEAVC (preklad rukopisu z latinčiny), 1978. [cit. 2024-11-11]. V elektronickej podobe je Stehlova kronika dostupná na webovej stránke SEAVC v Srbsku: <https://digital.se-avc.rs/historia-petrovca/>

⁴⁶ O životopise Štefana Jestrebíniho bližšie: RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonické vizitácie ... v rokoch 1835 a 1836*, s. 315.

⁴⁷ RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonické vizitácie ... v rokoch 1835 a 1836*, s. 313–322.

⁴⁸ Matkocirkev – evanjelický cirkevný zbor zahŕňajúci aj ďalšie (dcérocirkevné) zbory, filie bez právnej subjektivity s určitými právomocami.

vizitácie, o tom, kto vykonáva kňazské povinnosti a odkedy. Ďalej sa do formulára zapisovali základné údaje o veriaciach: počet duší a ich pohlavie, počet confirmovaných; počet manželských párov evanjelikov a zmiešaných; počet narodených, zomretých a sobášených; počet confirmovaných chlapcov a dievčat v minulom roku. Nasledovali údaje o chráme, klenotoch, zvonoch. Časť o príjmoch cirkevného zboru bola dopodrobna rozpracovaná. Požadovali sa údaje o príjmoch a akým spôsobom sa získavajú. Otázky o archíve sa zameriavali na: cirkevné knihy, dokumenty, matriky, protokoly intimátov, cirkulárov, lokálnych konventov, účtov. Osobitná otázka bola venovaná cintorínu: plocha, ktorú zaberá, či je ohrazený, odkedy sa používa, kto má zisk z kosenia trávy na cintoríne, či sa statku zamedzuje prístup na cintorín.⁴⁹

Z porovnania zápisníc z rokov 1836 a 1887 vyplynuli najdôležitejšie zmeny počas päťdesiatročného fungovania tohto slovensko-nemeckého cirkevného zboru. V roku 1836 bolo 536 evanjelikov – z toho 151 manželských párov evanjelikov, zmiešané páry neboli. Súčasťou hajdušického cirkevného zboru bola filia Jánošík, ktorá mala 300 evanjelikov a ktorú roku 1829 pripojil k hajdušickému cirkevnému zboru kňaz a banátsky senior Martin Hamaliar. Nemala ani školu, ani učiteľa a bohoslužby vykonával obuvník v súkromnom dome. Filia Jánošík sa časom osamostatnila, no hajdušický farár zaopatroval duchovné potreby evanjelikov z približne 20 obcí z bližšieho či vzdialenejšieho okolia. V diaspóre bolo 137 rozptýlených evanjelikov v obciach: Bánlok (dnes: Banloc, Rumunsko), Dolac (Dolaț, Rumunsko), Kanak (Konak, Srbsko), Malencifalva,⁵⁰ Velký Gáj (Veliki Gaj, Srbsko), Velká Margita (Margita, Srbsko), Széchenfalva (Dužine, Srbsko), Sóka,⁵¹ Sichyfalva (Plandište, Srbsko), Horv. Bóka (Boka, Srbsko), Gaad, Gyér,⁵² Macedonia,⁵³ Nemecký a Srbský Módoš (Jaša Tomić, Srbsko), Horv. Neuzina (Neuzina, Srbsko), Stefanifeld (Krajišnik, Srbsko), Dobrica (Dobrica, Srbsko), Margitica (Banatska Dubica, Srbsko), Jarkovci (Jarkovac, Srbsko). Roku 1887 bolo v Hajdušici 946 veriach, čo úhrne aj s tými v diaspóre predstavovalo 1083 veriach. Z toho vyplýva, že sa počet veriach za 50 rokov zdvojnásobil.

⁴⁹ Kapitoly boli v zápisnici z kanonickej vizitácie v roku 1836 označené rímskymi číslicami I až XI. Číslice sa potom členili na odseky označené arabskými číslicami alebo malými a veľkými písmenami abecedy. V zápisnici z kanonickej vizitácie v roku 1887 boli kapitoly označené výlučne veľkými a malými písmenami abecedy. Hoci členenie na niektorých miestach bolo odlišné, je vidno, že odpovede na otázky vyplývajú zo *Schémy kanonickej vizitácie, ktorá sa má vykonať v roku 1835* (pozri poznámku pod čiarou č. 33).

⁵⁰ Malenizafalva bola roku 1889 pripojená k Veľkému Gaju (dnes Srbsko).

⁵¹ Nie je známe, o akú osadu ide.

⁵² Giera (Rumunsko). Táto obec vznikla postupným zlúčením osád: Giera/Đir, Grānicerii/Graničari, Ciavoș/ Čavoš a Toager/Tógyér.

⁵³ Nie je známe, o akú osadu ide. V súčasnosti v obci Dužine žije okrem Srbov (49,1 %) a Slovákov (9 %) aj značný počet Macedóncov (35,9 %).

Podľa zápisnice z kanonickej vizitácie v roku 1836 budova dlhá 5 siah⁵⁴ a široká 3 siahly slúžila ako modlitebnica a súčasne škola a bola skromne vybavená základnými cirkevnými klenotmi (cínový kalich, 3 obrúsky, 3 oltárne prikrývadlá). Roku 1863 bol ukončený kostol z pálených tehál pokrytý škridlicou; mal desať oblokov; bez veže; 12 siah dlhý, 4 siahly a 4 stopy široký a 3 a pol siahly vysoký. V kostole sa nachádzali tieto predmety: 12 lavíc s operadlami; jeden z tehál vymurovaný a na modro zafarbený oltár a v ňom aj kancel; krstiteľnica z dreva; kríž z dreva a 4 na čierne zafarbené drevené svietniky; na chóre roku 1868 postavený organ s ôsmimi registrami; jedna lavica pre organistu a dve pre mládež. Na niekoľkých miestach v zápisnici sa Koléni odvoláva na jej prílohu „Cirkevný inventár“, ktorá však absentuje.

Prvý zvon, vážiaci 1 centner,⁵⁵ bol uliaty roku 1828 (po puknutí bol roku 1883 preliaty do menšieho vážiaceho 109 funtov).⁵⁶ Väčší zvon vážil 205 viedenských funtov.⁵⁷ Keďže veža kostola nebola postavená, zvony viseli pred kostolom vo zvonici, ktorá bola vybudovaná roku 1864.

Pôvodná plocha cintorína (62 siah) sa päťdesiatnásobne zväčšila (od roku 1862 mal 3116 štvorcových siah), lebo cintorín ležiaci juhozápadne od Hajdušice, ohradený priekopou a drevenou bránou, bol otvorený pre všetky konfesie. Okrem dvoch matrikových kníh pribudli aj iné bohoslužobné a cirkevné knihy: „*Jubilejní Biblí*“,⁵⁸ „*Agenda, to jest práce cirkevní 1867*“⁵⁹ „*Sumovní Postylka sepsaná skrze Daniele Sartoryus*“,⁶⁰ „*Pořádek*

⁵⁴ Staré uhorské miery pre dĺžku: 1 siah – 1, 896 metra (alebo 6 viedenských stôp); 1 stopa – 32 cm; 1 palec – 2,63 cm.

⁵⁵ 1 centner je 100 funtov, čiže 56 kg.

⁵⁶ Má slovenský nápis: „Tento zvon dala R. P. 1883 uliať cirkev ev. A.V. hajdušická. Uliat ho Anton Novotný v Temešváre.“

⁵⁷ Na ňom je nemecko-maďarský nápis: *Mit Unkosten der Hejduschitzner deutschen Gemeinde ist die Glocke 1842 verfertigt worden. EGARDNER IGNATZ ÖNTÖTTE TEMESVÁRON 1842*. V preklade: Zvon bol vyrobený v roku 1842 na náklady nemeckej komunity v cirkevnom zbore Hajdušica. Uliat ho Ignác Egardner v Temešvári 1842.

⁵⁸ *Biblia sacra, to gest Biblj Swatá, aneb wssecka Swatá Pjsma Starého y Nowého Zákona opět přehlédnuta a w nowě wydaná L. P. 1808. Péčí J. Palkoviče. Vysvetlenie slov najmä Slovákom neznámých a nesrozumiteľných pridal k nej Štefan Leška, 1808.*

⁵⁹ *Agenda, t. j. práce církevní kněží církví ewangelických dle augssp. wyznání slowenských w Uhrách. W Pessti, tiskem a nákladem Horňanského a Trágera r. P. 1867*. Druhé vydanie. Pôvodnú publikáciu Martina Hamaliara z roku 1798 doplnil a do tlače prichystal dr. Gustáv Seberiny. Predmluvu napísal dr. Jozef Székács.

RIZNER, Ľudovít Vladimír: *Bibliografia písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel prvý: A – F*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1929, s. 14.

⁶⁰ SARTORIUS, Daniel: *Summownj Postylka na wssecky Dny Nedělnj y Swátečnj w Roce, dwogjm Kázanjm Ewangelickým y Epistolickým k Rannj y Nesspornj Nábožnosti Domownj zaopatřen: w njžto Každý zpořádaný Text po dwogj kratičkě Předmluwě na tři Čzastky rozdělený, we wssj vpřimné Sprostnosti se wyswětluje a k tomu Spasytedlné Naučenj, Horliwé*

Slovenský evanjelický cirkevný zbor v Hajdušici v zápisniciach z kanonických vizitácií...

svatě Paššie, v Pesti 1869“⁶¹ „*Katechizmus Doktora Martina Luthera, kterýž slově menší, v Pešti 1829*“⁶² „*Studnice vody živé. Sestavil Bedřich Baltík*“⁶³ „*Tranoscius*“⁶⁴ „*Evanjelický Funebrál v Pešti 1868*“⁶⁵ Okrem toho v archíve sa nachádzali aj srbské a nemecké cirkevné knihy.⁶⁶ Všetky uvedené skutočnosti svedčia o tom, že sa cirkevný zbor konsolidoval, fungovanie v ňom sa ustálilo a uviedlo do stabilného stavu.

Druhá časť zápisnice sa týkala politicko-ekonomického stavu cirkevného zboru. Tu sa zapisovalo: kto vykonáva záväzok inšpektora; kde sa zhromažďuje konvent; či sa koná kontrola účtov; meno, záväzky a plat kurátora;⁶⁷ kto zapisuje príjmy, výdavky; kto je cirkevník,⁶⁸ jeho záväzky a plat; či je konštituované presbyterstvo⁶⁹ a aký je jeho záväzok. V zápisnici z kanonickej vizitácie z roku 1836 bola zaznamenaná iba jedna veta

Naprawen j a Pronikawé Potěssenj, wssudy napořad se připoguge: K Sláwě Neyswětěgssjho Gmena Božjho a Dussj po Slowu gehu srdečně taužicich prospěsnému Wzdělánj na swětlo wydaná od —, B. m. 1746. Dwa Djly. Druhé vydanie: W Presspurku 1779 u Fr. Aug. Patzko. W Presspurku u Michala Landerera Urazeného z Fiiskutu, 1807 (Tretie vydanie).

⁶¹ *Pořádek swatě Pašie, jako 1. v Neděli Květnou, 2. ve Veliký Pátek, v cirkvi evanjelické slovenské v Prešpurku, každoročně před oltářem čtená býva. V Ružomberku : Tiskem a nákladem knihtiskárny Karla Salvy, 1891. Staré vyd., znovu vytištěné.*

⁶² *Katechismus Doktora Martina Luthera, Kterýž slowe Menssj, Obsahugicý w sobě neyhlawněgssj Artykule Náboženstw Křestanského; s Předmlúwau téhož Cýrkwe Augsspurské Včítale, k Kněžím a Kazatelům Slowa Božjho... Banská Štiavnica : Jan František Sulcer, 1791.*

⁶³ BALTÍK, Bedřich: *Studnice vody živé: modlitby a písně evanjelické pro všeliké potřeby a příležitosti tiche křest'anské nábožnosti doma i v cizine. Pešť: Tiskem Viktora Horňánsky, 1874.*

⁶⁴ TRANOVSKÝ, Juraj: *Cithara sanctorum. Pjsně Duchownj Staré y Nowé, kferýchč Cýrkew Křestianská při Wýročnjch Slawnostech a Památkách, Gakož y we Wsselikých Potřebách swých obecných y obzwlásstnjch s mnohým prospěchem vžjwá: K njmž přidáný gsau Pjsně Dra Martina Luthera wssecky z Německé Řečj do nassj Slowenské přeložené. Od Kněze Giřjka Tranowského, Služebnjka Páně, při Cýrkwi Swato-Mikulassské w Liptowě. Wytisštěné w Lewoči, 1638 (Prvé vydanie).*

⁶⁵ *Ewangelický Funebrál aneb Pjsně Pohřebnj, kteréžto se při Pohřebowánj těl mrtwých, w Cýrkwých Božjch w Králowstwí Uherském a Českém, w Morawě y w Slézku se nalezagjcých, k potěssenj zarmaucených zpjwati mohau. Páté Wydánj s mnohými w nowě složenými Pjsničkami rozmmožené. W B. Sstiawnicy 1798. U J. Frant. Sulcera. (Piate vydanie).*

⁶⁶ „*Novi Zavjet i Psalmi*“ „*Heilige Schrift des Alten und Neuen Testamentes*“, Kirchen Agende für die ev. Gemeinden des Oesterr. Kaiserstaates, Agenda ecclesiastica Slavonica. *Accedit brevis extractus ritualis hungarici et germanici 1789*“, „*Johann Friedrich Starck's tägliches Handbuch*“, „*Geistliches und Weltliches von Karl Heinrich Casper*“, „*Des Heimung zum Heren*“ Pest 1869, „*Vademecum Pastorale*“ von Emil Ohly, „*Unterredunger uber die Biblischen Geschriften von J. Nissen*“, „*Predigten von Harms und Kluge*“, Szent Biblia, Pest, 1867, „*Hristliche Gesangbuch zum Gebrauche in Bács-Sirmier Seniorat*“, „*Dunantúli Kerestýén Enekes Könyv*“, Helotli Enekek. Debrecenben 1832.

⁶⁷ V evanjelických cirkevných zboroch kurátor je každoročne volený laický predstavený, ktorý organizuje a vedie práce spojené s hospodárením cirkevného zboru a udržiavaním cirkevných budov.

⁶⁸ V evanjelických cirkevných zboroch kostolník je poverený starostlivosťou o kostol a jeho prevádzku, prípadne aj zvonenie.

⁶⁹ Presbyterstvo – výkonný orgán evanjelickej cirkvi vytvorený z duchovných a volených

o tom, že inšpektori⁷⁰ cirkevného zboru boli kňaz [Štefan Jestrebíni] a kurátor Martin Dudáš, ktorý nemal žiaden plat. Naopak, zápisnica z roku 1887 prináša množstvo údajov o finančno-ekonomických otázkach cirkevného zboru. S cirkevnými dôchodkami hospodáril kurátor, hoci mu pri zapisovaní príjmov a výdavkov farár dával návody. Pokladnica bola umiestnená na fare, no ak farár osobne nenapomínal, nepovzbudzoval veriacich a nenaliehal, pokladnica počas celého roka zostávala prázdna. Aj napriek takým krušným okolnostiam sa nijaké súdne procesy v cirkevnom zbore nekonali.

Cirkevné výdavky v roku vizitácie zahŕňali vyše 1100 zlatých: farárov plat (6 siah dreva, 6 siah slamy, oranie štyroch jutár zeme, pasienok pre šesť kusov rožného statku a „lecticale“⁷¹ (od 212 ½ manželských párov po 1 zlatý a 2/4 prešporskej miery žita⁷² – 212,50 zlatých a 106, 5 kg žita) – všetko vyjadrené peniazmi: 644,25 zlatých; plat cirkevného učiteľa (2 siah dreva, 2 siah slamy, 2 zl. scripturistica,⁷³ 5 zl. na pasienok a od manželských párov (109 po 1,20 zl. a 2/4 prešporských mier žita) – rátajúc všetko v peniazoch 328,30 zl.; výdavky na iné cirkevné a školské potreby: 4,39 zl.; ročnú seniorálnu daň: 14,69 zl.; podpora pre vyššie učebné ústavy a seniorálny penzijný inštitút: 10 zl.; úroky: 24 zl.

Keďže kurátor nebol dostatočne vzdelaný, príjmy a výdavky do knihy účtov zapisoval miestny kňaz. Hoci kurátor a kostolník neboli za svoju prácu finančne odmenení, boli oslobodení od platenia lektikálnych poplatkov. Okrem toho tieto funkcie boli čestné a poukazovali na vyššie postavenie v cirkevnom spoločenstve.

Tretia kapitola súvisela s údajmi o vnútornom, mravnom a religióznom stave cirkevného zboru a podrobne sa tu uvádzalo: ochota v navštevovaní nedeľných a každodenných obradov; či sa nezneuctieva nedeľný

laikov.

⁷⁰ Inšpektor/dozorca je v evanjelickej cirkvi neordinovaný, laický volený funkcionár.

⁷¹ Najčastejší preklad slova lecticale do maďarčiny presne vykresľuje charakter lektikálnych príjmov: párbér, ktoré je zložené zo slov pár – (manželský) pár a bér – dávka, daň. V slovenčine sa označuje pojmom ložné, kým medzi vojvodinskými Slovákmi sa ujal názov párovo. Jeho účelom bolo čiastočné hmotné zabezpečenie farára.

⁷² Merica – stará dutá miera na sypké potraviny a obilie; množstvo určitej látky zodpovedajúcej tomuto objemu. Prešporská merica predstavovala približne 61 litrov.

⁷³ Scriptura (lat.) – skriptúra, písomné dielo, písomnosť, listina, spis. V tomto kontexte môže byť „scripturistica“ preložená ako „zápisničné“, odmena za písanie zápisníc, finančná úhrada za vykonávanie administratívnych prác a pod., lebo cirkevní učitelia mali často za úlohu robiť zápis zo schôdze presbyterstva resp. konventu. Pojem skripturistika by sa mohol vzťahovať aj na určený príjem, ktorý učitelia dostávali za zápis žiakov do školy. Ten však pozostával skôr z naturálií. Žiak priniesol na zápis do školy kuru, kohúta, či inú hydinu a podobné naturálne dary. Tento pojem sa vyskytuje aj v súvislosti s vedením jednoduchého účtovníctva. Totiž kurátori v cirkevných zboroch boli často jednoduchí roľníci, ktorí neboli skúsení vo vyhotovovaní účtov predkladaných cirkevnej vrchnosti. Preto učitelia zhotovovali tieto účty písomne v duchu predpisov.

deň prácou, tancami, neprimeranými oslavami počas bohoslužieb; či nie sú nejaké zlozvyky, ktoré veriacich odvádzajú od vyznávania viery; aký je počet negramotných; aká je ochota rodičov posielat' deti do školy a kupovať cirkevno-školské knihy; či majú *Bibliu* alebo *Nový zákon*; koľko nemanželských detí sa ročne narodí; akým spôsobom kňaz a presbyterstvo zamedzujú zlozvyky a prinavracajú k morálnemu životu všeobecne známych hriešnikov; či sú svojvoľne rozdelené manželstvá; či je niekto z tohto cirkevného zboru vo verejných žalároch a pre aký zločin; aké druhy poverčivosti sa najväčšmi prejavujú; či je ochota darovať dary cirkevnému zboru prostredníctvom testamentov a či je ochota peňažne prispievať na gymnáziá.

Vzhľadom na ponúknuté možnosti poskytnutia údajov bola táto kapitola v zápisniciach oboch farárov relatívne krátka. Podľa farára Jestrebíniho ochota navštevovať bohoslužby roku 1836 bola pozoruhodná a nebolo ani verejných protivníkov bohoslužieb. Bolo mnoho negramotných, lebo formálne nemali založenú školu. Kvôli chudobe málo veriacich vlastnilo *Bibliu*. Zlozvyky neboli, verejne sa neprejavovali nijaké prehrešky a v čase konania kanonickej vizitácie nikto nebol vo väzení. Poverčivosti podľa mienky farára neboli. Ochota darovať cirkvi vyplývala z možností veriacich.

V zápisnici z kanonickej vizitácie v roku 1887 farár Koléni zaznamenal zhoršený stav: nenavštevovanie chrámu; znesväcovanie nedele, zlorečenie, nevďačnosť, posmeškovanie, cudzoložstvo a smilstvo, potulovanie sa po nociach, naštrbenie manželských povinností a čiastočne aj opilstvo. Následkom toho bolo pomerne mnoho nešťastných manželstiev, dve rozdelené manželstvá a v matrike pokrstených r. 1886 boli zaznamenané aj dve mimomanželské deti.

Vo štvrtej stati sa mali poskytnúť informácie o kňazovi a jeho povinnostiach. Tu mala byť uvedená krátka biografia kňaza, ktoré jazyky ovláda, odkedy vykonáva tento záväzok a najmä odkedy v tomto cirkevnom zbore. Ďalej sa vyžadovalo napísať aj iné podrobnosti, ako napríklad či kňaz píše kázne; ako, kedy a podľa čoho vykonáva katechizáciu a či ju deti ochotne navštevujú; ako sa konajú bohoslužby v nedeľu; o koľkej predpoludní a poobede; či sa mládež v chráme správa dôstojne; či sa v každodennom obraze praktizuje výklad svätého písma; či sa počas Veľkého pôstu číta história utrpenia Ježiša Krista s výkladom a pod. Ďalšia oblasť otázok sa vzťahovala na krštenie (či sa vykonáva v chráme, či pričádzajú kmotrovia), na termíny Večere Pánovej (koľkokrát sa koná v každom termíne, či sa prisluguje chorým), na zdravotnú starostlivosť (či používajú lieky, či majú lekára, akým spôsobom sa odporúča vakcinácia). Nasledujúce kňazské povinnosti sa vzťahovali na školu (či kňaz navštevuje školu, dbá o ňu, či učiteľ prijíma jeho rady) a na sobáš (či sa pri

sobášii opiera o Milostivý patent; či sobášu predchádzajú tri ohlášky na tri sviatky; či sa pri uzavretí manželstva používa formula prísahy; či sobášii v mladom veku; čo robí, aby spojil svojvoľne rozdelené manželstvá). V súvislosti so zosnulými sa v zápisnici malo odpovedať na otázky, či sa zosnulí nosia predpísaným spôsobom podľa Milostivého intimátu a či sa všetkým držia kázne. Okrem toho povinnosťou kňaza bolo aj presné vedenie matrík, protokolov a účtov. Tu sa ešte vyžadovali údaje o jeho knižnici, byte a stave farských budov. Dôležitou otázkou bolo upresnenie zmluvy (vokátora) s kňazom, kde boli uvedené všetky príjmy kňaza.⁷⁴ Kópia zmluvy bola autenticky prepísaná na osobitnom liste a odovzdávala sa superintendentovi. Poslednou otázkou v tejto stati bola otázka, či sú farská pôda, obrábatel'ný pozemok a lúky označené kolmi a akým spôsobom sa obrábajú.

Podľa zápisnice z kanonickej vizitácie v roku 1836 kňaz **Štefan Jestrebíni** pochádzal z Rankoviec⁷⁵ v Abovskej stolici. Narodil sa otcovi – kňazovi Samuelovi Jestrebínimu a matke Anne Severíni. Veriacich vo svojom cirkevnom zbore navštevoval v prípade potreby i nepovoláný a pripravoval ich pred smrťou. Kázne nepísal celé, ale kázal spamäti podľa textov evanjelia. Katechizácia sa začínala od nedele na sviatok Turíc a trvala do poslednej nedele, na ktorú veriaci nie dosť pravidelne prichádzali. Mladomanželov poučoval v kresťanskej vierouke. V nedeľu predpoludním sa bohoslužby konali so spevom, kázňou a iným, čo sa aj zvyčajne praktizovalo. Popoludní sa konali modlitby. V čase Veľkého pôstu sa odbavovali s čítaním o utrpení Spasiteľa. Liturgia sa konala podľa starej Agendy. Sviatosť krstu sa konala v modlitebnom dome, pretože nemali chrám. Vždy boli prítomné dva páry krstných rodičov. Večera Pánova sa prisluhovala štyrikrát ročne a prijímalo ju asi 600 veriacich. Vakcinácia sa praktizovala, čo každoročne vykonával chirurg. Kňaz často navštevoval školu a učiteľ prijímal jeho rady. Pre všetkých, ktorí

⁷⁴ Plat učiteľa bol určený zmluvou, tzv. vokátorom, ktorý definoval každý cirkevný zbor a ktorý pozostával z peňažnej čiastky, výrobkov v naturáliách a služieb. Učiteľov do obce zvyčajne pozýval farár, preto sa zmluvy uzavreté medzi cirkevným zborom a učiteľom nazývali povolávacie listiny (lat. vocare – volať, povolávací list, dekrét). Učiteľ si svoje príjmy mohol vylepšiť aj prácou notára alebo kantora, za čo potom dostával hotovosť, ako i naturálie: mäso, soľ, kurence a loj. Okrem platov cirkevný zbor zabezpečoval učiteľom aj bezplatné byty. ČAPLOVIČ, Ján: *Dejiny slovenského evanj. a v. cirkevného sboru v Kovačici*, s. 56-57. Vokátor ako právny podklad odmieta učiteľov a ako forma uspokojovania hmotných, sociálnych a kultúrnych potrieb učiteľov mal v priebehu vývoja rôzne formy. Pre porovnanie s vokátormi cirkevných zborov na Hornej zemi v Novohrade pozri: DRENKO, Jozef: Vokátory evanjelických rektorov v Novohrade (1784 – 1804). In: *Historicko-pedagogické forum (internetový časopis pre dejiny pedagogiky a školské múzejníctvo)*. Bratislava, 2014, roč. III. č. 1, s. 23-27.

⁷⁵ Rankovce (maď. Ránk, nem. Rank, Rankowetz) je obec na Slovensku v okrese Košice-okolie.

chceli vstúpiť do manželstva, sa konali tri ohlášky, tak, ako to predpisoval patent. Pohreby sa konali buď s pohrebnou kázňou, alebo so spevom v prítomnosti kňaza. Viedli sa tri matriky (narodených, pochovaných a sobášených), ako aj protokoly a účty. O morálnom charaktere kňaza superintendent napísal, že je to muž stredného vzdelania, ale príkladného života a aj v konaní svojej povinnosti je vzorný. Hoci je nedostatočne teologicky vzdelaný, je slušným kazateľom. V knižnici mal latinské, maďarské a slovenské knihy, medzi ktorými sa nachádzalo mnoho teologických. Nemal napísaný komplet kázní. Jeho byt bol maličký, pozostávajúci z dvoch miestností. Príjmy kňaza boli uvedené v priloženom vokátore, ktorý bol medzi hajdušickými cirkevníkmi a Štefanom Jestrebíniom podpísaný 29. marca 1829. Príjmy zahŕňali: Od každého manželského páru jednu viechu⁷⁶ dobre očisteného a dobre odmeraného žita a jeden zlatý. K tomu ešte namiesto obrábanej pôdy celý cirkevný zbor 6 kg žita, pol sesie⁷⁷ zahŕňajúcej 15 reťazí,⁷⁸ ktoré treba orať, zasiat' a obrábať. Doviezť štyri siahly dreva. Záhradu zorať a obrábať. Od pohrebu jeden zlatý s kázaním a bez kázne 10 grošov.⁷⁹ Od sobáša jeden zlatý a od vádzky⁸⁰ uterák a iné drobnosti. Od krstu ofera⁸¹ a od vádzky desať grošov. Na výročité slávnosti ofera vždy v prvý deň sviatku. Na Tri krále koleda. Farský príbytok udržiavať v dobrom stave. Od každého domu jedno kura.

Slovenský farár Štefan Jestrebíni odišiel do Butína (Rumunsko) 18. novembra 1839, kde aj zomrel 27. februára 1849. V hajdušickom cirkevnom zbore ho nahradil nemecký farár Jan Bierbrunner, o ktorom zá-

⁷⁶ Viecha/vieka – stará dutá i plošná miera (dutá: 25 – 30 l, plošná: 2877m²). SYNČOK, Juraj: *Komlóšsky slovenský výkladový nárečový slovník*. Slovenský Komlós : Mestská samospráva, Menšinová slovenská samospráva; Verejná nadácia pre národné a etnické menšiny v Maďarsku, 2000. [online] [cit. 2024-11-11]. Dostupné na: https://www.sulinet.hu/orok-segtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/szlovakok/totkomlos/komlosi_szlovak_ertel-mezo_tajszotar/pages/komlosi_25_v.htm

⁷⁷ Sesia – výmera feudálnej poľnohospodárskej pôdy vrátane intravilánu, poddanská usadlosť, z ktorej sa vyrubovali všetky poddanské urbárske dávky i povinnosti; jej veľkosť sa pohybovala od 12 do 40 jutár oráčín (podľa obdobia a oblasti). MAJTÁN, Milan a kol. (Red.): *Historický slovník slovenského jazyka. R (rab.) – Š (švrkotat)*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2000. Tak napríklad sesia v Báč-bodrožskej župe v prvej polovici 19. storočia mala 32 jutár ornej pôdy a 22 jutár pasienkov, počítajúc jutro pasienkov a jedno jutro intravilánu a rátať, že 1 uhorské jutro pôdy I. triedy v Báčke malo 1100 štvorcových siah. RAMAČ – MARČOKOVÁ, *Kanonické vizitácie... v rokoch 1835 a 1836*, s. 49.

⁷⁸ 1 reťaz (lánec) – stará uhorská plošná miera platná v prvej polovici 19. storočia. V preveďte na iné jednotky: 7193,3 m², resp. 2000 štvorcových siah. [cit. 2024-11-11]. Dostupné na: <https://www.geni.sk/stare-slovenske-a-uhorske-miery-plocha/>

⁷⁹ Groš – strieborná minca spravidla v hodnote 1/20 (rýnskeho) zlatého.

⁸⁰ Vádzka – kresťanský cirkevný obrad, ktorému sa podrobuje nevesta hneď po sobáši alebo šesťonediel'ka.

⁸¹ Ofera – obrad, ktorý spočíva v odovzdávaní daru Bohu, resp. na náboženské alebo cirkevné účely.

kladné biografické údaje podáva farár Emil Koléni v zápisnici z kanonickej vizitácie v roku 1887. Narodil sa vo Výbornej v Spišskej stolici⁸² a vzdelával sa v Štiavnicí a Šoproni. Pôsobil ako levita vo Veľkom Sv. Mikuláši, od roku 1836 ako farár v Butíne. Potom nastúpil za farára do Hajdušice, čo znamená, že si farári Jestrebíni a Bierbrunner vymenili miesta služby. Bierbrunner v Hajdušici pôsobil od 23. novembra 1839 až do svojej smrti 18. januára 1861.

Pavel Emil Koléni poskytol aj vlastné biografické údaje: narodil sa 18. februára v Kulpíne (Srbsko), kde jeho otec Daniel Koléni (1800 – 1875) bol tretím evanjelickým farárom.⁸³ Vzdelával sa v Kulpíne, Novom Vrbasi, Sarvaši, Prešporku, Viedni. Od 11. septembra 1859 do 21. februára 1860 v Tureckej (Novej) Beči⁸⁴ ako levita; od 21. februára 1860 do prvého apríla 1860 v Torži⁸⁵ ako seniorálny kaplán; od 17. marca 1861 do 21. novembra 1869 vo Ferdinandsbergu⁸⁶ ako farár a súčasne učiteľ. V hajdušickom cirkevnom zbore pôsobil od 23. novembra 1869 a na jeho čele stál celých 40 rokov.⁸⁷

Podľa kapitoly Farárovo úradovanie z kanonickej vizitácie v roku 1887 farár Koléni navštevoval svojich veriacich. Kázne nepísal kontinúálne, no snažil sa v nich pozitívne vplývať na: posmeškárstvo, vystatovanie sa, zlorečenie/preklínanie, klebety, smilstvo, opilstvo, pravotenie sa, zanedbávanie bohoslužieb, neveru, bezbožnosť, nazarénstvo. Katechizácie držal v poludňajších hodinách počnúc od Nedele Quasimodogeniti (prvej nedele po Veľkej noci) po žatvu. Pri slovenskej mládeži používal Lutherov *Malý katechismus*⁸⁸ a evanjelické perikopy; pri nemeckej „Unterwardungen über die Bibl. Geschichtens. 2 Thail vo Nissen“. Farára

⁸² Od roku 1948 má obec názov Výborná. Dovtedajšie historické názvy: Viborna, Berbronn, Wiborna, Bierbrunn, Wýborná, Sörkút.

⁸³ Pozri bližšie: MALIAK, Jozef: *Daniel Kolényi a jeho doba*, Petrovec: Kníhtlačiareň účastníarska spoločnosť, 1925.

⁸⁴ Türk Beče – Franyova – dnes časť Nového Bečeja – Vranjevo (Srbsko).

⁸⁵ Torža – dnes Savino Selo (Srbsko).

⁸⁶ Dnes: Oțelu Roșu (Rumunsko). Historické názvy: Ferdinandsberg (nem.), Nándorhegy (mad.). Autobiografia Pavla Emila Koléniho zachytená pri kanonickej vizitácii CZ Hajdušica 23.-24. augusta 1887. roku, ktorú pripravil a upravil Jaroslav Javorník, farár v cirkevnom zbore Kulpín. [cit. 2024-11-11] Dostupné na: <http://www.kulpin.net/22-aktuality/aktualita/8283-fararov-kratky-beh-zivota>; Rodokmeň rodiny Koléni pozri bližšie v: Maliak, *Daniel Kolényi a jeho doba*, s. 5.

⁸⁷ Podrobnejšie životopisné údaje E. Koléni zaznamenal v zápisnici z kanonickej vizitácie z roku 1887 na s. 21-24.

⁸⁸ Pravdepodobne išlo o vydanie Jozefa Miloslava Hurbana (1817 – 1888): *Dra Martina Luthera Malý katechismus*. V Skalici : Fr. Škarny, 1868. Hurbanovská vetva intelektuálov, počnúc synom Jozefom Miloslavom Hurbanom, farárom Vladimírom Hurbanom (1850 – 1914), pôsobila v Starej Pazove a sprostredkúvala cirkevno-školskú a inú tlač medzi vojvodinskými evanjelikmi. Vladimír si za manželku vzal Augustu Štúrovú, s ktorou mali dve deti, syna Vladimíra Konštantína (1884 – 1950), ktorý bol slovenský evanjelický kňaz, dramatik,

pomerne často volali k chorým, on však prichádzal aj bez pozvania. Veriaci sa obracali aj na okresného lekára a ochotne prijímali aj očkovanie detí a dospelých. Farár často navštevoval školu, pretože sám bol vášnivým pedagógom. Dobrosrdečne radil všetkým doterajším učiteľom. Učiteľia, ktorí pôsobili nejaký čas v Hajdušici, boli vyhl'adávaní. V zápisnici je v pokračovaní (s. 25 – 30) dopodrobna opísaný priebeh tak slovenských, ako aj nemeckých bohoslužieb, krstov, pohrebov, sobášov a katechizácie, ktoré vykonával slovenský evanjelický kňaz. Farára veriaci často volali ku chorým, aby prijali Večeru Pánovu. Prijímali rady okresného lekára a ochotne sa vakcinovali. Farár príkladne spolupracoval s okolitými rímskokatolíckymi kňazmi.

V pokračovaní zápisnice (s. 31) E. Koléni vykresľuje, v akých skromných pomeroch žil a pôsobil: *„Škridlicou pokrytá a z väčša nabíjaná hajdušická fara, je veľmi primitívne stavänie, zaležajúc: z dvoch izieb, jednej kancelarie, jednej predsene, jednej kuchyne, jednej komory, dvoch stajní, jednej ciene, dvoch povalov; izby sú vydlážené; dvere zafarbané; na tento čas všetko v obstojnom stave; a poskytuje farárskej rodine dosť milé a pohodlné prístrešie.“*

Plat slovenského učiteľa mal byť podľa vokátora takýto: byt so záhradou, pivnicou, jednou povalou a hospodárskym objektom; od každého hajdušického slovenského manželského páru po 1,20 zlatých a po 2/4 bratislavskej miery žita; štóly: od každého sobášu po 20 kr., od malého pohrebu 20 kr., od veľkého pohrebu s valedikciou 1 zl, bez valedikcie 20 kr.; tretina ofery na výročité tri slávnosti a zo svedeckých ofier tiež tretinu; zo školskej pokladnice: dve siahly tvrdého dreva, dve siahly slamy na palivo; na scripturistica 2 zl a k zaopatreniu pasienku 5 zlatých (s. 36 – 37).

Plat farára určený vokátorom nebol síce menší ako ten, ktorý vyplácali jeho predchodcovi, no novovzniknuté okolnosti nepravne vplývali na jeho výšku. Zmenšil sa počet veriacich z 380 párov na 200, zemepáni už neposkytovali žiadnu obrábatelnú pôdu farárovi, ako to bolo v minulosti, a cirkevníci platili veľmi nepravidelne.

„Vzdor povzbuzovaniu, napomínaniu, vyhrážaniu sa, ohlasovaniu z kancla, prozbám a hrozbám, častému bubnovaniu, žalobám a aj incassovaniu (aj desať ráz do roka) a vynaloženiu všetkých možných morálnych a právnych prostriedkov, – farár svoj plat arcu neriadne dostáva, a čo

publicista, jeden z najväčších umelcov vojvodinského prostredia, neskoršie známy ako VHV, ako aj dcéru Ludmilu (1878 – 1969), dramatičku, herečku, významnú pracovníčku v ženskom hnutí. TKÁČ, Ján: „Československé“ spolky v Juhoslávii v živote Slovákov vo Vojvodine v rokoch 1918 – 1941. In: *Verbum Historiae*, 2022, Vol 10 (2), s. 141.

v zrne prijíma, to ani zd'aleka nezodpovedá požiadavkám vocatora a slušnosti. Že následkom tak neriadneho a daromného platenia, čo pre farára do neba volajúca krivda, hrôza reštancií medzi cirkevníci zostáva, – tomu ani mak netreba sa diviť. Týchto reštancií mal r. 1887. dňa 26 júla na papieri poznačených: 600.52 zl. a 27 kíl žita“ (s. 32).

V piatej stati bola dôkladne rozpracovaná škola. Najprv sa vyžadovali údaje o učiteľovi (krátka biografia, pedagogický a morálny charakter) a vykonávaní záväzkov (či preukazuje lásku k relgii a opravdivú horlivosť; ktoré predmety vyučuje, podľa akých metód a ktoré knihy používa vo vyučovaní). Nasledujúci blok otázok sa vzťahuje na žiakov (počet žiakov, ich dochádzka do školy, dôvody nenavštevovania školy a návrh na nápravu), vyučovanie (dynamika vyučovania, začiatok a koniec školského roka), školské budovy, byt učiteľa a ochotu platenia didaktry. Čo sa týka príjmov učiteľa, autentická kópia vokátora sa mala odovzdať superintendantovi na osobitnom papieri, tak isto ako zmluva s kňazom. Táto stat' sa končí informáciami o fundácii pre školu, inšpektorovi, skúškach, o knihách, ktoré sa používajú vo vyučovaní, ako aj o vplyve dekana na školu, frekvencii jeho návštev a jeho povinnosti určovať vyučovaciu látku.

V roku 1835 v Hajdušici nemali školu ani učiteľa.⁸⁹ Mali iba zvonára, ktorý vykonával povinnosť kantora a učiteľa. Ako zvonár mal od každého domu štvrtinu merice pšenice. Ako kantor za pohreb dostával 15 grajciarov a ako učiteľ od každého žiaka tiež 15 grajciarov. Dom mal vlastný. Vyučoval od sviatku Michala do sviatku Juraja, keď sa konala skúška v prítomnosti dekana. Základinu pre školu nemali, ani knihy pre učiteľa a žiakov. V tomto roku bolo 32 žiakov, ale podľa mienky farára by bolo oveľa viacej, keby aj formálne mali učiteľa.

V zápisnici z kanonickej vizitácie v roku 1887 je uvedený zoznam všetkých doterajších slovenských a nemeckých učiteľov, resp. katechetov, kantorov a organistov: Ján Beňo (súčasne aj notár; ako slov. učiteľ pracoval r. 1809); Ján Lacko (1825); Juro Karás (1825); Michal KvanKay (súčasne levíta, ako slov. učiteľ pracoval v rokoch 1826 – 1837; odišiel do Šándora,⁹⁰ predtým pracoval v Padine); Ján Hammel (nemecký

⁸⁹ Slováci si hneď po príchode v roku 1809 postavili školu, resp. primitívny chatrný prýbytok pozostávajúci z jednej miestnosti a k nej pripojenej kuchyne. Ako učiteľ tam pracoval istý Ján Beňo. Keďže toto územie bolo často zaplavované, panstvo nariadilo, aby sa celá obec presťahovala (lebo sa aj panstvo chcelo sem presťahovať z Temešváru a Némethu) a tak bola i škola zrúcaná. ANONYM [Emil Koléni]: Krátky dějepis evanj. aug. vyzn. slovenských škôl v předešlé a nynější Hajdušici. In: *Korouhev na Sionu*, 1879, roč. II, č. 5, s. 73.

⁹⁰ Osadu založil roku 1810 gróf Filip Šandor. Prví kolonisti, katolícki Maďari, nazvali kolóniu na počesť jej zakladateľa Šandorf, neskoršie Šandorfalva (dnes: Jánošík). Slováci sa do osady nasťahovali roku 1823 prevažne z Nitrianskej a Novohradskej župy. Až do roku 1829 bolo sídlo evanjelickej cirkvi v Padine a v rokoch 1829 až 1841 v Hajdušici. SKLABINSKÁ –

učiteľ, s pomocným učiteľom Jurom Karásom vyučoval aj slovenských žiakov v období rokov 1839 – 1843); Ján Stammeringer (v rokoch 1843 – 1845 vyučoval slov. a nem. žiakov; odišiel do Nového Sadu); Juro Karás (od roku 1825 slovenský učiteľ až do smrti v roku 1848); Filip Weber (narodený v Bulkesi,⁹¹ v rokoch 1845 – 1868 nem. učiteľ; umrel v Hajdušici roku 1874); Ján Tehon (nar. v Modre, predtým pracoval v Palanke, Pivnici a Padine; v Hajdušici pracoval v rokoch 1849 – 1862 až do smrti); Ján Matejec (pochádzal z Turčianskej stolice, predtým pracoval v Niregyháze; v Hajdušici pracoval v rokoch 1862 – 1870, kým neodišiel do Kovačice); Jan Weber (narodený 1849 v Hajdušici; nem. učiteľ v roku 1868, kým neumrel); Bedrich Ilg (v Magliči pracoval v roku 1842, predtým pracoval v Kulpíne a Birde; pracoval v Hajdušici ako nemecký učiteľ v rokoch 1869 – 1878, kým neodišiel na Starý Kér⁹²).

V ďalšom období sa učitelia striedali takmer každý rok: Ján Beniač (nar. v Nemeckej Ľupči,⁹³ slov. učiteľ v Hajdušici v rokoch 1870 – 1871), Ján Strešniak (1871 – 1872); Ľudevít Zahon (nar. v Pukanci, pôsobil v Teranoch v Honte, v Hajdušici bol slov. učiteľom v rokoch 1872 – 1874, potom odišiel do obce Vuková,⁹⁴ kde umrel v roku 1878); Peter Martiš (nar. v Kulpíne 1835, pôsobil v Binguli a v Palanke, v Hajdušici učil v rokoch 1874 – 1877, keď bol povolaný do Kysáča); vyučoval miestny farár (1877 – 1878); Ondrej Kútňý (nar. v Dubove pri Zvolene, v Hajdušici 1878 – 1881, potom odišiel do obce Vuková); vyučoval farár a Martin Foltán (1881); Ľudevít Górik (1881 – 1882); Michal Zaťko (1882 – 1883); Ľudevít Górik (1883 – 1884); Ondrej Garay (1884 – 1885); jeden mesiac vyučoval miestny farár; Karol Ťahún (1885 – 1886); Vladimír Samuel Podhradský (1886).

Kultúrno-ekonomické podmienky v cirkevnom zbore zrejme neboli príťažlivé, takže učitelia spravidla po roku-dvoch hľadali službu v iných cirkevných zborech, niektorí odchádzali „k pluku“ (Ján Beniač, Ľudevít Górik), zatiaľ čo jednotlivci, „priučení“ učitelia, sa vrátili ku svojmu pôvodnému remeslu (Ján Strešniak). Bolo to bežným javom aj v iných slovenských vojvodinských evanjelických školách koncom 19. storočia, keď učitelia vystriedali aj niekoľko cirkevných zborov, meniac miesta služby hlavne pre materiálne a morálne degradovanie ich práce ako zo strany vrchnosti, tak i zo strany rodičov. Preto učitelia odchádzali do tých cirkevných zborov, v ktorých im zmluvou ponúkali lepšie príjmy, hoci často

MOSNÁKOVÁ, *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry*, s. 165.

⁹¹ Buljkes – od roku 1947 Maglič (Srbsko).

⁹² Ókér – dnes: Zmajevo (Srbsko).

⁹³ Dnes: Partizánska Ľupča.

⁹⁴ Dnes v Rumunsku.

išlo o nepatrné rozdiely. To, žiaľ, nebola nijaká záruka, keďže obyvateľstvo ešte stále nemalo dostatočne vyvinuté vedomie o význame vzdelávania, takže svoje dlžoby voči škole a učiteľom vyrovnávalo nepravdepodobne.⁹⁵

Emil Koléni sa zaujímal aj o ďalší osud učiteľov a farárov, ktorí z Hajdušice odišli, a do zápisnice zaznamenal ich nasledujúce miesta služby, prípadne i rok úmrtia.

V pokračovaní zápisnice uvádza, že učitelia svedomite vyučujú žiakov 5 – 6 hodín denne všetky zákonom predpísané predmety, nezanedbávajú ani „štepárstvo, poľné hospodárstvo, hodvabníctvo a telocvik“. Na tieto

	Akého jazyka?	Od 6. roku	Do 12. roku	Od 12. roku	Do 14. roku	Spolu
1.	Slováci	26	32	12	11	81
2.	Nemci	43	32	14	11	100
3.	Spolu	69	64	26	22	181

Tabuľka: Počet školopovinných detí v školskom roku 1887/1888⁹⁶

účely majú k dispozícii „školskú gymnasticu“ a školskú štepnicu. Okrem žiakov nacvičujú v speve aj dospelých, a to aj štvorhlasne. Používajú tieto knihy: „Malý katekismus Dr. Mart. Luthera; Biblia; Tranoscus; Zvolenským ev. senioratom zostavený „Školník“;⁹⁷ „Šlabikár“⁹⁸ a „druhá čítanka“;⁹⁹ „Malý Mad'ar“¹⁰⁰ (s. 36).

⁹⁵ MARČOKOVÁ, Z *dejín základnej školy v Kysáči (1785 – 1945)*, s. 118-119.

⁹⁶ [KOLÉNI, Emil]: *Zápisnica dňa 23 a 24 Aug. 1887 prevedenej canonickej visitácie*, s. 36.

⁹⁷ *Prostonárodný evanjelický školník*. Vydal zvolenský seniorát. Turčiansky Sv. Martin: Tlačou kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku, 1889 (Štvrté, náležite opravené a rozmnožené vydanie).

⁹⁸ Mohlo ísť o dielo: URAM-PODTATRANSKÝ, Rehor: *Obrázkový šlabikár a Prvá Čítanka: pre školy evanjelické augš. vyz.* Liptovský Sv. Mikuláš: Nákladom kníhkup. a vydav. účast. spolku „Tranoscus“, 1919, (desiate vydanie). Neskoršie sa v slovenských vojvodinských školách používala táto učebnica: BELLA, Ján Pravdoľub: *Slovenský abecedár a prvá čítanka pre prvú prípadne druhú triedu škôl evanjelických a. v.* Budapešť: Tlačou Viktora Hornyanského, 1896, (druhé vydanie).

⁹⁹ Mohlo ísť o dielo: BEŽO, Ján: *Druhá čítanka a mluvnica pre stredné triedy evanj. a. v. počiatočných škôl*. 3. napravené vydanie. Vo Viedni : Tlačil Karol Gorišek, 1882. Neskoršie sa v slovenských vojvodinských školách používala táto čítanka: BELLA, Ján: *Druhá čítanka pre II-hú, prípadne III-tiu triedu škôl evanjelických a. v. Slovenských*. V Békéš- Čabe. Nákladom Ludvika Lepage, 1893.

¹⁰⁰ GROÓ, Vilmos: *Magyar olvasó- és gyakorlókönyv' a Tót ajkú népiskolák II., III. és IV. osztályai számára*. Budapest: A Magyar Allam Tulajdona, 1894.

Mohlo ísť aj o dielo: István LOSONCZI: *Hármas kis tükör, mely I. a' Szent História, II. Magyar országot, III. Erdély országot, annak földével, polgári-állapattjával, és históriájával, gyenge elméhez alkalmaztatott módon, a' nemes tanulóknak, summásan, de világosan előadja, Komárom, 1809*. I. Losonczy (1709 – 1780), učiteľ, farár, zostavovateľ učebníc.

V **šiestej** stati sa zaznamenávali údaje o babiciach (kto sú, koľko ich je, či sú vyskúšané stoličným chirurgom, či zložili prísahu a či sú poverčivé, či vedia v prípade potreby pokrstiť, čo dostávajú ako plat). **Siedma** kapitola je o hrobároch (kto sú, či kopú hroby v predpísanom poradí a hĺbke a aký je ich plat), **ôsma** o zaopatrovaní chudobných, sirôt, tulákov a farárskych a učiteľských vdov (či sú charitatívne inštitúcie a kasa pre chudobných a tulákov a kto sa o ňu stará; ako sa na zaopatrovaní a vzdelávaní sirôt podieľa cirkevný zbor; či sú byty pre farárske a učiteľské vdovy, či majú prostriedky na život a či dostávajú podporu od cirkevného zboru).

Babicu a hrobára podľa zápisnice z roku 1836 formálne nemali a ďalšie kapitoly (okrem pokynov komisie a priloženého kňazského volátora) v tejto zápisnici neboli zaznamenané. Podľa zápisnice z roku 1887 babice boli dve, ktoré v prípade potreby vedeli aj krstiť: Jozefa Klammert (diplomovaná) a Katarina Selská, rod. Šerfözy, ktorá nebola diplomovaná, ale ako farár uvádza „zvláštnou zručnosťou a rozumnosťou obdarená, a všetkým rada pomáha“. Angažovanie hrobárov farár považuje za zbytočné, lebo hroby ochotne a podľa predpísanej hĺbky kopú priatelia a príbuzní. Pripomienka sa vzťahovala na miestnych zemepánov a obec, ktorí sa nenáhlili zaobstarat' nový pozemok na cintorín. Veriaci sú prinútení otvárať staré hroby, čo považovali za zneuctievanie predtým tu pochovaných. Obec nemala žiadne ústavy pre chudobných; učiteľské, farárske vdovy a siroty boli odkázané na dobrých ľudí, príbuzných a tútorov.

V **deviatej** kapitole sa rozoberajú ročné pobožnosti (či sa koná: eucharistická kázeň po žatve, spomienka narodenín panovníka s kázňou, kázeň na deň chrámu, v nedeľu po 1. novembri inauguraľná kázeň pre richtára a civilnú vrchnosť obce, osobitná kázeň pre sluhy v nedeľu po Novom roku alebo okolo sviatku Juraja). Podľa zápisnice z roku 1887 po náležitom a nábožnom pripravení veriaci prijímali Večeru Pánovu pred žatvou, na deň Petra, Pavla. Pamiatku reformácie svätili 31. októbra alebo v najbližšiu nedeľu.

V **desiatej** kapitole sa mali uvádzať pripomienky a sťažnosti cirkevného zboru, t. j. kňaza a učiteľa. Počas konania vizitácie v roku 1836 farár zaznamenal niektoré pripomienky: pretože panstvo nedovolilo preniesť zvon cirkevného zboru veriacich, ktorí sa z Klopotína presťahovali

V rokoch 1771 – 1868 vyšlo viac ako sedemdesiat vydaní jednej z prvých maďarských ľudových učebníc *Trojité zrkadielko*. Materiál spracováva poetickou formou, ale vďaka jeho skladacím mapám mohli učebnicu použiť ako ilustráciu vo vzdelávaní, ktorá „zobrazuje posvätné dejiny, maďarskú krajinu, krajinu Sedmohradska s jej zemou, občiansky stav a históriu...“

do Hajdušice – ctený pán tú záležitosť prostredníctvom lokálneho kňaza na prezídiu Banátskeho seniorátu poslal komornému panstvu, aby o tom rozhodlo; od zemepána sa požadoval pozemok na výstavbu školy (zemepán pozemok daroval počas kanonickej vizitácie).

V zápisnici z kanonickej vizitácie v roku 1887 farár mal pripomienky týkajúce sa jeho nepravidielného vyplácania a následkom toho vzniknutého množstva reštancií (nedoplatkov), absencie zvonára a platobných záväzkov veriacich v diaspóre. Okrem toho dva pozemky, ktoré panstvo sľúbilo od poslednej kanonickej vizitácie roku 1862, sa iba čiastočne používajú. Totiž, jeden pozemok na budovanie školy dostal cirkevný zbor až roku 1877 a druhý pozemok dostal farár na dočasné používanie.

V **jedenástej** kapitole kňaz vyslovil svoje stanovisko týkajúce sa zlozvykov, ktoré treba zamedziť. Roku 1836 neboli zaznamenané žiadne zlozvyky, kým roku 1887 farár zaznamenal tri dni a noci trvajúcu „rozpustilú zhonbu, neviazaný život a bohabojnosť rušiaci tanec“ počas fašiangov, ako i kary, ktoré považoval za zlú obyčaj.

Komisia na konci zápisnice dávala pripomienky alebo eventuálne explicitné nariadenia s cieľom nápravy nedostatkov v súvislosti s organizovaním cirkevného a školského života spoločenstva, práce kňaza alebo učiteľa. Superintendent roku 1836 nariadil, aby sa v budúcnosti striedali kázne z evanjelií a epištol, a určil čas vyučovania školskej mládeže v náboženstve, a to v stredu a v sobotu dve hodiny predpoludním. Kňazovi bolo prikázané, aby používal Herderov katechizmus. Superintendent roku 1887 nemal žiadne pripomienky.

Záver

Skúmané zápisnice z rokov 1836 a 1887 majú vzhľadom na svoj rozsah a podrobné informácie veľkú výpovednú hodnotu o skúmanom cirkevnom zbore v Hajdušici. Kanonická vizitácia z roku 1836 bola rozsahom skromnejšia, čo je aj pochopiteľné vzhľadom na skutočnosť, že cirkevný zbor bol založený iba niekoľko rokov predtým (1829). Vo vizitácii z roku 1887 je zaznamenaných mnoho údajov vzťahujúcich sa nielen na prisťahovanie Slovákov do Hajdušice a cirkevno-náboženský život cirkevného zboru, ale aj údajov týkajúcich sa osvetových, hospodárskych a demografických pomerov.

Od samých začiatkov založenia Hajdušice bola prítomná neustála fluktuácia obyvateľov, ktorí sa vystahúvali a častokrát sa aj vracali naspäť. Počet evanjelikov v Hajdušici sa v konečnom dôsledku ustálil a získali sa tým podmienky na založenie slovensko-nemeckého cirkevného zboru a na povolanie farára a učiteľa.

Ekonomická stabilizácia, no predovšetkým osobné sebazapieranie veriacich a obetovanie sa farárov, ktorí častokrát nedostávali pravidelne

aj tak skromné príjmy, poskytovali možnosti na zveľad'ovanie podmienok v cirkevnom zbore. V skúmanom období v rozpätí päťdesiatich rokov bol vybudovaný kostol, vystavané boli nové školské budovy a byty pre učiteľov. Takmer všetky školopovinné deti navštevovali školu. Väčšia časť obyvateľstva bola gramotná, ľudia používali cirkevné a náboženské knihy. Farári a učitelia prichádzali do hajdušického cirkevného zboru z Horného Uhorska, kde aj nadobúdali vzdelanie na stredných školách a filozoficko-teologických štúdiách. Aj písané slovo, bohoslužobné, náboženské a školské knihy boli zadovážované z Hornej zeme (z územia dnešného Slovenska). Týmto spôsobom evanjelické vierovyznanie, cirkevné styky so súkmeňovcami v starej otčine a knihy vo veľkej miere vplývali na zachovanie a rozvoj povedomia o jednote so Slovákami z Hornej zeme. Pôsobenie slovenských farárov a učiteľov v Hajdušici bolo kľúčové najmä v ochrane od asimilácie vo viacnárodnostnom a viackonfesionálnom prostredí, resp. v samotnom slovensko-nemeckom evanjelickom cirkevnom zbore. Hoci zbor bol zmiešaný a v Hajdušici žili aj príslušníci iných národností (Bulhari, Maďari, Nemci, Srbi) a vierovyznaní (rímskokatolícke, pravoslávne), neboli zaznamenané žiadne zmiešané manželstvá. Cirkev a konfesionálna škola v materinskom jazyku sa v značnej miere starali o zachovanie morálky veriacich v najširšom význame tohto slova, ako aj o pozdvihovanie všeobecnej a zdravotnej kultúry. Dôležitou úlohou slovenských cirkevných škôl bolo formovanie vlastnej inteligencie. V hajdušickom cirkevnom zbore na začiatku pôsobila inteligencia z Hornej zeme, neskoršie aj dolnozemci prvej generácie: farári Július Ambrózy (nar. v Zreňanine) a Emil Koléni (nar. v Kulpíne), ako aj učitelia Peter Martiš (nar. v Kulpíne) a Ondrej Garay (nar. v Petrovci).

Zápisnice z kanonických vizitácií v rokoch 1836 a 1887 sú vierohodné dokumenty, ktoré majú mimoriadny význam nielen pre dejiny cirkevného spoločenstva Slovákov v Hajdušici, ale i v širšom kontexte, v dejinách Slovákov v Južnom Uhorsku (na Dolnej zemi). Ich historicko-spoznávacía hodnota spočíva v tom, že ponúkajú nové poznatky, vzťahujúce sa predovšetkým na cirkevný a školský život tohto slovenského národnostného a náboženského spoločenstva.